

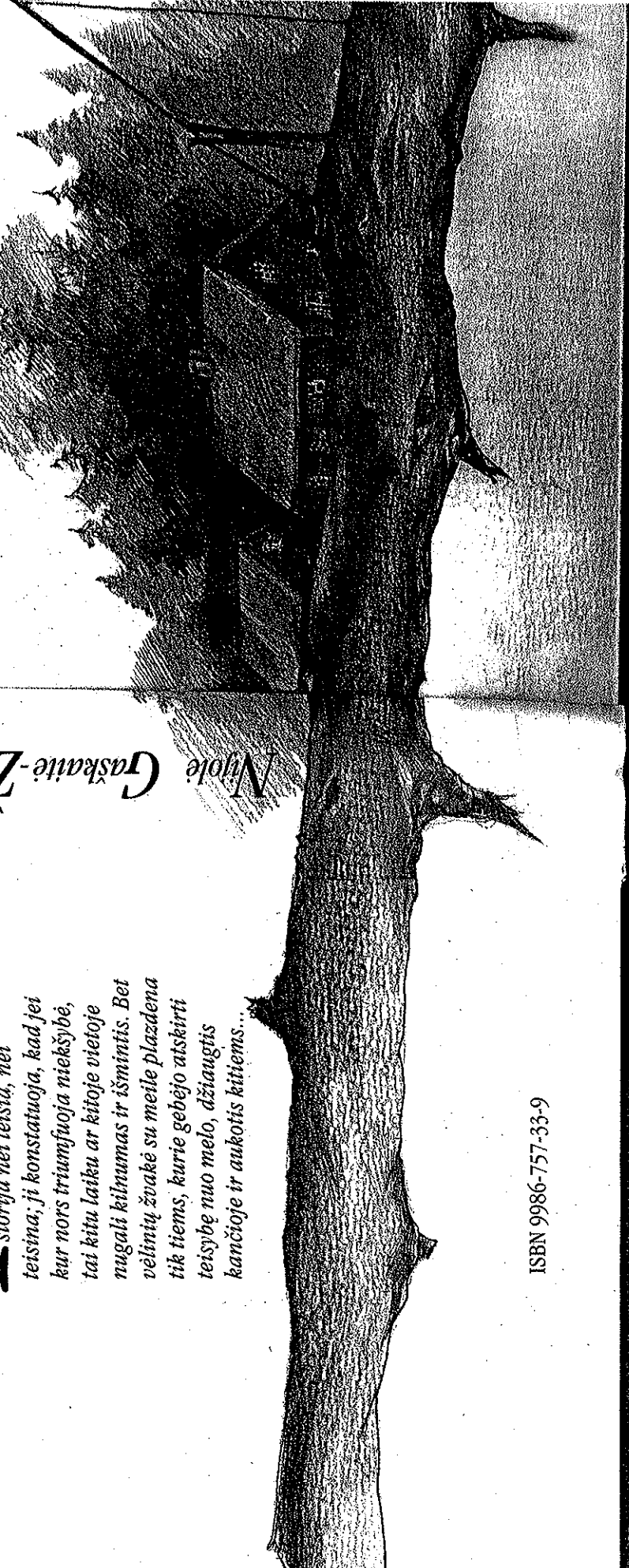
Listorija nei teisia, nei teisinga; ji konstatuoja, kad jei kur nors triumfuoja niekšybė, tai kitu laiku ar kitoje vietoje nugalė kilmumas ir išmintis. Bet veltintų žvakė su meile plazdena tik tiems, kurie gebejo atskirti teisybę nuo melo, džiaugtis kančioje ir aukotis kitiems...

Nijolė Gaškaitė-Zemaitienė
**UŽVERSTŲ
 ŠULINIŲ
 VANDUO**

Nijolė Gaškaitė-Zemaitienė
**UŽVERSTŲ
 ŠULINIŲ
 VANDUO**

MIKALAIŠZ
 GENOCIDAS IR

ISBN 9986-757-33-9

– Verčiau tiesiai sakyk, kaip velniui sielą pardavei? Kaip Albiną išdavei? Gal net akistatoje su ja buvai? Kunigo čia nėra, deja, jei nori palengvinti sąžinę, gali pasakoti mums, savo broliams – tik tiek ir galime tau padėti. Jei ne – garmėk į pragarą!

– Mariiau, pasigailėk, – sudejavo Čigonas ir suklupo ant purvinos aslos.

– Dievas tavęs tepasigaili, aš neturiu teisės.

– Aš neištverčiau, niekas nebūtų ištvėręs tokio skausmo! – suriko Čigonas. – Bepigu Pranui, kad jį vietoje nušovė, o mane apnuodijo, ir aš negalėjau bėgti. Žaltys buvo išdavikas; kai mane paėmė, miške sukūrė laužą, įkaitino akėtvirbalį ir smeigė štai čia, dar ir dabar randai yra. Tada priišo su viela kaip gyvulį už lyties organų ir varinėjo po miškus, kad pasakytčiau, kur bunkeris. Kai sukniubdavau ir viela užsi-verždavo, aš apalpdavau, tada vėl kaitindavo akėtvirbalį. Taip ir nuvedžiau į eigulio sodybą, kiekvienas būtų nuvedęs. Pabeldžiau į langą, o enkavėdistas stovėjo šalia ir laikė už tos vielos; viską būčiau padaręs, kad tik nereikėtų tokio skausmo kęsti. Laimingas eigulyš, kad šoko bėgti ir jį nušovė, o tai būtų tapęs tokiu pat kaip aš.

– O gal nebūtų? Gal ne visi tampa Judais? – įsiterpė Vytenis.

– Bet vėliau, tada, kai jie tave leido vieną, nepririštą, kodėl tada nebėgai, nepranešei mums, o toliau vykdei jų nurodymus? – paklausė Marius.

– Vėliau? Kada vėliau? Ar kai pas Vengrius buvom? O ką aš galėjau padaryti, jei pistoletas buvo su nudaužtu taikikliu, o jų tiek daug. Kur būčiau nubėgęs? Eigulyš jau buvo žuvęs, kelio atgal man nebeliko. Bet juk bunkerio aš neišdaviau!

– Kas tave žino, gal išdavei, kad kariuomenė mišką gul-
te apgulė? Kaip po viso to galėjai žygiuoti su manim kiaurą
naktį ir vesti mane į tą sodybą, kur buvo pasala, kur mūsų
jau laukė? Ir nė žodžio nepasakei, kad Pranas žuvo. Šito aš
tau niekada nedovanosiu, niekšė tu nelaimingas!

– O ką aš žinojau? Gal ir tu jau buvai užverbuotas, gal
tai buvo dar vienas mano išbandymas? Pagaliau jei ir
neužverbuotas, vis tiek man būtų buvęs galas nuo saviškių.

– Geriau galas nuo saviškių negu išdaviko gyvenimas!

Čigonas nuleido galvą. Patylėjęs paklauso:

– Kiek man dar liko?

– Iki vakaro, – atsakė Marius.

Ta diena buvo nepaprastai ilga. Du vyrai pasikeisdami
ėjo sargybą viršuje ir saugojo Čigoną, o vienas galėjo ilsėtis.
Bet Mariaus miegas neimė. Pakeitęs poste Vytenį, atsisėdo
priešais Čigoną.

– Gal nori pasnausti? – paklausė beveik draugiškai. –
Laiko dar daug.

Čigonas blykstelėjo baltais dantimis:

– Ten iki soties prisimiegosiu.

Sėdėjo vienas priešais kitą kaip senais gerais laikais ir
šnekučiausi, tikrai vieno rankos buvo surištos už nugaros.

– Duok užrūkyti, jei negaila, – paprašė Čigonas.

Marius uždegė papirusą, įdėjo Čigonui į burną. Tyliai slin-
ko sekundės, minutės, valandos. Vytenis atsiduso per miegus.

– Gaila žibalo, – pasakė Čigonas. – Jums dar jo reikės.
Galėtum užgesinti lempą.

– Užgesinti, kad tu atsirištum rankas?
– Neatsirišiu. Noriu, kad greičiau viskas baigtųsi. Manai, man miela tenai buvo?
– Nemanau. Tik nesuprantu, kodėl ten buvai. Tą pirmą išdavystę, tą kankinimą dar galima suprasti, bet vėliau, negi vėliau nepagalvojai, kad reikia liautis?
– Vėliau? Žinai, Mariau, tai nėra taip paprasta. Anksčiau aš irgi maščiau taip, kaip tu. Bet žmogus nežino, kas jo viduje. Ir man anksčiau atrodė, kad tapus išdaviku žemė prasivers po kojomis. Bet neprasivėrė. Pamačiau ir daugiau tokių kaip aš; gyvena lyg niekur nieko, ir išgeria, ir pasilinksmina – kaip visi žmonės. Niekam nė į galvą neateina, kuo jie už tą gyvenimą sumokejo. Ant kaktos neparrašyta, niekas to nežino, o kai nežino, tai ir ranką paduoda, ir gerbia. Kai po visų kankinimų likau gyvas, tada supratau, koks brangus yra gyvenimas. Negali jo išsižadėti, bet ką padarytum, kad tik gyventum.

– Bet ir tie, kuriuos išdavei, norėjo gyventi...
– Jei ne aš, tai būtų išdavęs kas nors kitas... O enkavėdistai vis sakė: dar vienas kartas, paskutinis. Ir vėl eini, ir darai, ką tau liepia, ir galvoji – vienu daugiau ar mažiau, vis tiek tas pats galas. Dar pagalvoji, kad tas, kuris per tavę žus, bus laimingesnis, nes bus apsaugotas nuo išdavystės. Aš jau vis tiek paženklinatas, tai kam man žudytis? Ir taip tada trokšti gyventi, toks saldus tas gyvenimas pasidaro, kad negalio tau apsaukti! Tada, kai tu išbėgai ir šaudė iš visų pusių, buvo sutartas toks ženklas: kad jie mane atskirtų ir nenušautų, turiu apsukti kepurę snapeliu į užpakalį arba kvarkseti kaip varlė. Kareiviai šaudė kaip patrakę, ir mane apėmė siaubas, kad per sąmyšį niekas to snapelio nepastebės ir kvark-

sėjimo neišgirs. Nežinau, kodėl taip pasidarė, juk anksčiau niekada nebuvo baily. Kai raketa pakildavo, šokdavau stačias, kad jie tą kepurę marylų, o kai nusileisdavo, vėl krisdavau ant žemės. Pagaliau, kai grupės vyresnysis įgrūdo mane į mašiną, pasijutau toks laimingas, lyg pas tėvą motiną atsidūręs. O jau keikė, o jau stumdė jie tada mane, kad tau užnuodytos degtinės nesugirdžiau, kad tu jų šunį nušovėi, kad neįvykdžiau užduoties. Kokie jie man draugai?! Manai, pamiršau tuos trejus metus, kai su tavim kartu vaikščiojau? Nieko aš nepamiršau, tik va, kaip keistai pasaulyje atsitinka: ir vieni svetimi, ir kiti nebesavi, ir pats sau svetimas. Visiems laikams lieki vienas ir paženklinatas tarp kitų tokių pat. Jie mane nusivežė į Vilnių, vaikštom po užkandines ir geriam, geriam. O paskui vienas apie kitą pranešimus rašom. Gatvės pilnos žmonių, eini ir galvoji: ką gali žinoti, gal ir jie jau yra tapę išdavikais arba dar taps. O gal ir netaps, bet ne todėl, kad yra didvyriai, o todėl, kad jų niekas nevertė šnipinėti. Ar tu taip negalvoji?

– Negalvoju.

– Aš žinau, tu manai, kad niekada nieko neišduosi. Ir aš taip apie save galvoju, kol pas budelius nepakliuvau. Ar tu žinai, kiek pajėgsi išverti?

– Nežinau, – dusliu balsu atsiliepė Marius. – Tik žinau, kad yra tokių, kurie ištvėrė. Ir dar žinau, kad kitų išdavystėmis nevalia teisintis. Kiekvienas turi atsakyti už save, net jei visi pasaulyje būtų tapę išdavikais.

– Gražiai kalbi. Bet ar pagalvoji, kad visko gali nebebūti: nei tavo balso, nei merginos, nei šito miško, nei mūsų po kalbio, vien juoda tamsa. Ir niekas niekada nesužinos, kad tu buvai didvyris. Lygiai kaip niekas nesužinos, kad buvai

niekšas. Nesužinos, ar tave nušovė enkavėdistai, ar tavo broliai. Tai kokia tada didvyriškumo prasmė? Tik gyvenimas turi prasmę, visa kita yra išgalvota.

— Oi neišgalvota, Čigone, ne. Ir tu tai žinai. Todėl dabar man pasakoji, dantis užkalbinėji, kad tavo sąžinė nerami. Tu ieškai sau pateisinimo, bet kartu nori, kad aš tau atleisčiau. O gal dar turi viltį, kad įvyks stebuklas, sulėks čia tūkstančiai rusų gelbėti savo šnipo. Bet kažin ar sulėks, nelabai ir jiems tokie kaip tu rūpi, tu tai žinai. Niekam tu nesvarbus, tik sau pačiam. Ir tavo gyvenimas tik tau pačiam toks brangus. Ko gero, tu dar nesuvokėi, kada jis iš tikrųjų brangus, o kada pasidarys toks, kad visai jo nebenorėsi. Prisiėgs tave tas gyvenimas kaip girnopusė, vilksi ir nepavilksi, norėsi atsikratyti ir negalėsi, trokši mirties, o ji neskuobės. Ir grauš tave tas gyvenimas lyg besotis kirminas, kol visa žmogiška tavjė sunaikins. Nekęsi tada savo kūno, kuriuo dabar taip džiaugiesi, naikinsi jį alkoholiu ir pykčiu, o gal ir liūdėsiu; žinau tik viena, laimingas tikrai nebūsi. Oi nepavydžiu aš tau, Čigone, oi ne.

Vėl abu ilgai tylėjo.

— Kiek dar liko? — vėl paklausė Čigonas.

— Kokios trys valandos, — atsakė Marius.

— Dar daug. Gal tu ir teisis, gal tu valandų ir per daug, ką jos bepakeis? Kuo greičiau, tuo geriau. Užteks kalbėti apie mane. Noriu tas valandas nugyventi taip, kaip seniau, kol dar nieko nebuvo įvykę. Ar gali su manim padainuoti, kaip praeitą žiemą dainuodavom? O gal aš jau neturiu teisės dainuoti partizaniškų dainų?

— Turi, jei atlikai argailą. Sprėsk pats.

Kiek luktrelėjęs Čigonas pusbalsiu uždainavo:

*Praeis gal amžiai, metų metai,
Kivi biržėliai juoksis čia,*

Ir tų kapai, kurių netekom,

Verks ašarom gyvom nakčia...

Po pirmo posmo Marius uždainavo kartu. Vieną dainą baigęs, Čigonas užtraukė kitą. Prabudo Vytenis, nustebęs pažvelgė į dainuojančius, išlindo iš bunkerio, pakeitė sąryboje stovintį Riešutą. Riešutas atsisėdo ant gultų ir uždainavo drauge. Dainavo pusbalsiu, saugojosi, kad nesigirdėtų viršuje, bet lempos liežuvelis vis tiek siūbavo, ir ant jų veidų plazdėjo šešėliai. Gražus buvo Čigonas: aukštas, tiesus, juodi garbanoti plaukai, tamsios akys ir akinamai balti dantys. Kai atsisėdavo užstalėje, visų merginų akys nukrypdavo tik į jį, o kai uždainuodavo, galėdavo rinktis kurią tik panorėjęs. Ir rinkdavosi, ir turėjo panelių kiekvieniame kaime, o gal tik girdavosi. Vyrai klausydavo jo nuotykių ištempę ausis, bet kai pridedavo iki įdomiausios vietos, Čigonas nutraukdavo pasakojimą ir uždainuodavo savo mėgstamiausią dainą „Ar dar prisimeni, mergyte, kaip mes sėdėjom po beržais...“

Dabar šitos nedainavo. Vėsos dainos buvo apie karžygio mirtį, viena už kitą liūdnėsnes, rodėsi, kad pasaulyje nebėra linksmų dainų.

O laikrodis visėjo, tiksejo, kol pagaliau Čigonas užtraukė paskutinę dainą:

Toli už miško leidos saulė,

Dainavo broliai ardami...

Nepastebėjo, kaip Vytenis atkeliė dangtį ir tylėdamas atsisėjo slėpruvėje; jis laukė, kol paskutinis dainos akordas nu-

vingiuos kažkur aukštyn, atsimuš į slėptuvės sienas ir aidu sugrįš atgal. Pro atdarą angą matėsi blyškus dangaus keturkampis su mėnulio pjautuvu, padvelkė nakties gaiva. Buvo jau vėlu. Vytenis išsitraukė popierių ir įsakė visiems atsistoti.

– Karo lauko teismo sprendimu...

Čigonas stovėjo nejudėdamas, išmeigęs akis į Vytenio veidą, išbalęs ir nuskaidrintas dainų, dar gražesnis nei visa da, ir Mariui pasirodė, kad čia vyksta ne tribunolo posėdis, o šventinės iškilmės, gal Vasario šešioliktoji, o gal priesaikos priėmimas.

Vytenis baigė skaityti, ir Čigonas ištarė vieną vienintelį žodį:

– Jau?

– Jau.

Riešutas paėmė auromatą, išlindo pirmas, po jo išlipo Čigonas ir Marius su Vyteniu. Po medžiais buvo tamsu, bet dangus dar skaiustus, laukuose tikriausiai dar degė saulėlydžio žaros.

Kai pasiekė pelkę, Čigonas stabtelėjo:

– Aš turiu paskutinį prašymą. Noriu, kad nuosprendį įvykdytų Marius.

Marius krūptelėjo, pažvelgė į jį.

– Na, ir sunkią pareigą paskyrei man, brole, – tarė tyliai.

– Aš žinau, tu pajėgsi, – atsiliepė Čigonas.

Tada nusiuko ir greitai nužingsniavo tolyn į pelkę, kur šalia viena kitos augo trys eglutės. Marius nuėjo iš paskos, Riešutas ir Vytenis liko stovėti pakraštyje. Kai pasiekė eglutes, Čigonas atsigręžė:

– Jei kada užklysite į Vaišniūnus pas Kulupailą, ten yra tokia mergaitė. Nesakyk jai, kaip aš žuvau.

– Gerai, – pažadėjo Marius.

Čigonas susigūžė, nuleido galvą, turbūt laukė, kad Marius netikėtai šaus iš užpakalio. Bet Marius delsė: išsitraukė pistoletą, patikrino apkabą, vėl nuleido ginklą. Tada Čigonas atsisuko ir kapodamas žodžius pasakė:

– Aš žinau, kad neturiu teisės to prašyti, bet leisk man nusišauti pačiam.

Marius tylėjo. Stovėjo už poros žingsnių nuo Čigono, ištiesęs ranką būtų jį pasiekęs. Miško viršūnėmis nuosė vėjelis, suvirpėjo, tyliai suosė, atsiduso medžių lapai ir vėl visa nutilo. Tartum laukęs šio ženklo Marius ryžtingai ištiesė ranką, pastūmė Čigoną šonu ir laisvąja ranka ėmė narplioti virvės mazgą. Atrišęs Čigono rankas, į dešinę įdėjo ginklą, užlenkė pirštus ir atsitraukė. Čigonas stovėjo tarsi vis dar netikėdamas, kad turi ginklą, paskui ištiesė užtirpusias rankas ir krūptelėjo. Greitai pasuko galvą ir per petį ištarė:

– Ačiū tau, brole.

Tą pačią akimirką driokstelėjo šūvis.

Tą sekmadienį Birutė liko viena namuose. Mociūtė anksčiau rytą išėjo pas artimiausią kaimyną, kuris važiuodavo į bažnyčią ir paimdavo ją kartu. Apsiruošusi Birutė nukabino veidrodį ir perskaitė eilėrašį. Paskui vėl pakabino veidrodį, šukavosi plaukus ir žiūrėjo į savo atvaizdą. Prisižiūdavo taip arti, kad jos akių lėliukės susiliedavo su anomis akimis veidrodyje, o daiktų kontūrai pasidarydavo neryškūs ir paslaptingi. Tada galėjo įsivaizduoti, kad ji žvelgia anapus veidrodžio ir mato tai, kas buvo jame kada-